

Taula
(UIB) núm. 11 Juny 1989

**LA LLIBERTAT I EL COMPROMÍS
EN LA PERSONA D'ORESTES**

(de l'obra *Les Mouches* de Jean-Paul SARTRE)

Magda Polo i Pujadas

Conten que Simone de Beauvoir estava preocupada per les coses terribles que feien córrer sobre ella i J. P. Sartre. I que Sartre li va dir: «Estimada, han forjat tantes calúmnies sobre la nostra suposada conducta que, fem el que fem, ens quedarem curts. I això ens dona una esplèndida llibertat».

DIARI DE BARCELONA
Dilluns, 5 d'octubre de 1987

La llibertat i el compromís són dos aspectes que van íntimament units en l'home i que són desenvolupats en la filosofia existencialista d'una manera fenomenològica i ontològica. I no només en l'aspecte en què la filosofia existencialista —i, concretament, la de Sartre— ancori la seva arrel en la persona, en l'home, en el per-a-sí; sinó en l'aspecte en què es desenvolupa una caracterització personal del mateix ser de l'home que el manifesta i el descobreix en els seus èxtasis i en la seva relació amb l'altre i amb el món; un món que el defineix en definir-se, prèviament, i lliurement, en ell.

Orestes ens representarà el per-a-sí que ens permetrà endinsar-nos en la filosofia de la persona, de l'home, que en farà Jean-Paul Sartre en la seva obra teatral de «Les Mouches». Orestes figurarà el personatge on la llibertat hi fruïrà com un salt d'aigua que no cessa davant la seva vida, davant la projecció d'ell mateix com a llibertat pura i en la qual el compromís hi prendrà cos de manera plena.

«Les Mouches» fou representada a França el 1943 i és una reelaboració del mite d'Electra i Orestes. Cal recordar que en el 1943 França fou ocupada pels alemanys —Nazis— la qual cosa fa que l'atreuiment d'aquesta obra teatral de «Les Mouches» ens reveli, altra volta, que el ser de l'home és la seva llibertat, és el ser lliure, és lliure. Malgrat els Nazis envaïssin França —durant la segona guerra mundial— Orestes —com a màscara de Sartre— era un personatge que cridava amb veu de Llibertat i Compromís —no precisament en favor d'unes botes militars que recolzaven el nazisme—. I era un personatge que dansava per l'escenari amb una plena consciència de la frase nietzscheana de la Mort de Déu.

«Oreste.- Vraiment des murs barbouillés de sang, de millions de mouches, une odeur de boucherie, une chaleur de cloporte, des rues désertes, *un dieu à face d'assassiné*, des larves terrorisées...» (p. 21)

La mort de Déu ens enceta el vestit d'un home que des d'ara es sabrà com a lliure, com a esperit lliure —en majúscula—. Un home, que com Orestes respirarà una transformació moral profunda; una transformació que el portarà a un ateïsme existencialista, ateïsme que no serà, nogensmenys, un ateïsme que penjarà l'home d'una transcendència amb diferent nom que el de Déu —com en el cas de Jaspers— sinó que serà

un ateïsme existencialista que posarà l'home davant ell mateix, cara a cara, i que el desvestirà d'uns valors morals occidentals que l'havien negat, fins aleshores, com a ser-en-el-món lliure.

En «Les Mouches», les mosques representaran els remordiments —Erínies en la mitologia—.

Orestes arriba a Argos. Argos és un poble infestat de mosques-remordiments, és un poble que té por.

«Jupiter.- ...Ils ont mauvaise conscience, ils ont peur, et la peur, la mauvaise conscience ont fumet délectable pour les narines de Dieu...» (p.23)

Una por que no és angoixa però que consumeix el poble d'Argos. Por provocada per l'aprehensió irreflexiva del que és transcendent; el poble d'Argos aprehèn sense reflexió el seu futur, el seu futur espanta. Es un poble que rebutja la llibertat; no volen decidir, fugen de la situació que els escenifica. Adopten una posició molt còmode: es deixen dur pel tarannà que els determina. S'arrelen en el passat, fan que el per-a-sí, l'home, cadascun d'ells, es cosifiqui i es transformi en cosa o en-sí. Es un poble que s'agafa de la mà del determinisme perquè els serveixi com a opció per eludir l'angoixosa llibertat a la que estan condemnats. Aquesta angoixa sorgeix del sentiment que es té enfront a una obscuritat de Ser i així, doncs, l'angoixa se'ns presenta com un fons indeterminat d'infinites possibilitats, totes elles carregades de Ser. L'angoixa només pot ser posseïda pels sers que mirant el món es trobin en el No-Res, en aquest buit que es situa entre el present i el futur i que depèn, únicament i exclusivament, de la transcendència.

A l'altre cantó de l'escenari, Orestes, se'ns perfila com a home lliure i compromès i, a la vegada, responsable. D'antuvi no és prou conscient de la seva llibertat, però la intueix:

«Oreste.- ... tu m'as laissé la liberté de ces fils que le vent arrache aux toiles d'araignée et qui flottent à dix pieds du sol; je ne pese pas plus qu'un fil et je vis en l'air. Je sais que c'est une chance et l'apprécie comme il convient...» (p.26)

Poc a poc, a mesura que es desenvolupa l'obra, Orestes prendrà una clara consciència d'aquesta llibertat que és ell mateix.

La llibertat és el No-Res que està davant l'home i que l'obliga a fer-se, enlloc de Ser. Aquest No-Res se'ns maquilla amb una àmplia gamma de possibilitats contingents que constituïran possibles determinacions de l'home amb el seu intent de fer-se. Tindrem un home que s'anirà fent —contínuament— és un ser que no s'esgota en sí mateix, un home en el qual la seva existència precedirà la seva essència —primera premisa existencialista—.

Orestes s'anirà determinant mitjançant l'elecció d'unes possibilitats que se li presentaran al davant, i, així, s'anirà fent. Caldrà que davant d'una situació —només pot en situació qui visqui la seva contingència en situació— ens determinem i elegim el futur davant la contingència del Ser; elegir comportarà nihilitzar-nos, o sigui, fer venir un futur per dir-nos què som i per donar, al mateix temps, sentit al passat.

En cada situació som nosaltres, Orestes i el seu jo, Electra i el seu jo, per exemple, els que l'hem de viure i els que la podem viure:

«Orestes.- Electre! Electre! C'est à présent que tu es coupable. Ce que tu as voulu, qui peut le savoir, si ce n'est toi? Laisseras-tu un autre en décider? Pourquoi déformer un passé qui ne peut plus de défendre? Pourquoi renier cette Electre irritée que tu fus, cette jeune déesse de la haine que j'ai tant aimée? Et ne vois-tu pas que ce Dieu cruel se jou de toi?» (p.108)

Contínuament ens determinarem, i contínuament, per això, ens projectarem, és a dir, respondrem al projecte —que es defineix pel seu fi—.

Aquest projecte emergirà de la consciència, la consciència és llibertat, i com a tal consciència no només il·luminarà sinó que també projectarà.

Aquests projectes s'aconseguiran mitjançant la voluntat —voluntat que serà negativitat i poder nihilitzador i que s'afirmarà com a decisió reflexiva amb relació a certs fins— i, també, mitjançant l'acció, cosa que ens permetrà determinar-nos i pendre posició. Perquè l'home com a home és lliure, i això vol dir que no hi ha cap diferència entre el ser de l'home i el ser lliure. La llibertat és el ser de l'home, és una estructura ontològica d'això que anomenem home, és el ser-per-a-sí.

«Oreste.- Je ne suis ni le maître ni l'esclave, Jupiter. Je ne suis

que ma liberté; À peine m'as-tu crée que je cessé de t'appartenir.» (p.11).

Orestes, com a home lliure, es projectarà cap al futur i voldrà matar —ho farà venjant la mort del seu pare— Egisto —assassí del seu pare— i Clitemnestra —la seva mare adúltera—. Projectarà matar-los amb l'ajut d'Electra.

Malgrat la seva ferma decisió, Orestes, prendrà consciència de la seva llibertat amb l'angoixa que el posseirà; l'angoixa s'esdevindrà com l'experiència a través de la qual podem descobrir que som éssers lliures. Una angoixa existencial que raurà entre l'angoixa i la por i que ens permetrà descobrir, en enfrontar-nos amb el No-Res, la nostra no determinació.

«Oreste.- Comme tu est loin de moi, tout à coup..., comme tout est changé! Il y avait autour de moi quelque chose de vivant et de chaud. Quelque chose qui vient de mourir. Comme tout est vide... Ah! quel vide immense, à perte de vue —il fait quelques pas—. La nuit tombe... Tu ne trouves pas qu'il fait froid?... Mais qu'est-ce donc qui vient de mourir?» (p.70).

L'angoixa se'ns presenta com una situació prelògica, prediscursiva, és una situació existencial que no pot ser compresa sinó viscuda:

«Oreste.- ... Et l'angoisse qui te dévore crois-tu qu'elle cessera jamais de me ronger? Mais que m'importe: je suis libre». (p. 103).

«Jupiter.- ... Reviens: vois comme tu est seul, ta sœur même t'abandonne. Tu est pale, et l'angoisse dilate tes yeux...» (p.112-113).

«Oreste.- ... Mais tout à coup, la liberté a foundu sur moi et m'a transi, la nature a sauté en arrière, et je n'ai plus eu d'âge, et je me suis senti tout seul, à un milieu de ton petit monde béni, comme quelqu'un qui a perdu son ombre; ...» (p. 112).

L'angoixa se'ns fa possible pel buit que existeix entre el present i el

futur. Estar angoixats és no saber que passarà i, també, saber que som lliures. Sentim angoixa, quan davant l'elecció —que fem nosaltres— se'ns presenta un fons indeterminat d'infinites possibilitats. Totes aquestes possibilitats infinites conformaran el no-res i estarà enmig del nostre present i el nostre futur.

Aleshores, l'angoixa com a símptoma de llibertat ens descobrirà qui és el portador nihilitzador del No-Res i quin és el seu origen. Aquest portador clarament serà el per-a-sí.

Aquest per-a-sí portarà la llibertat com portarà, també, la sang per les seves venes. L'angoixa el farà adonar de la importància de la seva llibertat, de la seva sang.

Per Kierkegaard l'angoixa és angoixa enfront a la llibertat, i, per Heidegger l'angoixa se'ns presenta com una captació de No-Res. Sartre ens conjunta les dues angoixes i ens en treu l'angoixa existencialista.

Podem diferenciar, clarament, l'angoixa de la nàusea perquè aquesta darrera té un caràcter fisiològic: són les ganes de vomitar al veure que hom està infestat de ser.

Amb l'angoixa existencialista podem adonar-nos que no hi ha determinacions morals:

«Oreste.- ... et il n'y a plus rien au ciel, ni Bien ni Mal, ni personne pour me donner des ordres.» (p. 112).

Aquesta angoixa existencial és la que t'ancora en l'aquí i l'ara, és a més, la que ens carrega de responsabilitat, ja que, amb la llibertat donem sentit al món:

«Oreste.- ... Je le porterai sur mes épaules comme un passeur d'eau porte les voyageurs, je le ferai passer sur l'autre rive et j'en rendrai compte. Et plus il sera lourde a porter, plus je me rejouirai, car ma liberté, c'est lui.» (p. 92).

Una conducta que ens possibilita la fugida d'aquesta responsabilitat és la mala fe. Té mala fe qui no sap enfrontar-se amb un present i fuig de la situació. Aquest cas el podem exemplificar en la figura d'Electra. Electra volia l'assassinat però després se'n penedeix i acusa Orestes:

«Electre.- Tu me fais peur. J'ai rêvé que notre mère était tom-

bée à la renverse et qu'elle saignait, et son sang coulait en rigoles sous toutes les portes de palais. Touche mes mains, elles sont froides. Non, laisse-moi. Ne me touche pas. Est-ce qu'elle a beaucoup saigné?» (p. 100).

Per comprendre la mala fe cal fer ús del terme de mentida. En la persona de mala fe —en el nostre cas tant Electra, com Egisto, com Clitemnestra són persones de mala fe— l'enganyat i el que enganya són la mateixa persona.

Les estructures elementals que determinen la mala fe són: el passat —que és el bagatge que arrosseguem—, la facticitat —que comporta tota acció dinàmica— i la transcendència —que és el que em fa creador de l'inesperat—.

Davant la facticitat no hi ha possibilitat de fugir, a no ser que ens cosifiquem, i si ens cosifiquem estem tenint una actitud de mala fe.

Si ens estanquem en el passat el per-a-sí es transforma en el ser-en-sí —cosa—.

Una altra actitud de mala fe és transformar la transcendència en facticitat i fer la facticitat transcendència, i aquí és quan la meua llibertat desapareix, la meua responsabilitat no és meua, és de la transcendència. Així, doncs, la forma de fer-nos menys responsables i lliures és típic de la mala fe.

Té una conducta de mala fe qui no fa front a la situació amb el seu veritable valor.

Un altre exemple de mala fe és la ideològica, per exemple, fer el que mana Deu, com fa Electra.

Qui determina i posa els límits de la meua llibertat és el pròxim, l'altre, el pròxim és el per-a-altre, el pròxim és el que em mira, mira la meua llibertat i forma part de la idea de món exterior. A més, és qui s'oposa, a voltes, a la meua llibertat, i s'oposa, a voltes, a la meua llibertat perquè ell és, també, un ser lliure; és a dir, la llibertat del pròxim se'm revela a través de la inquietut i de la indeterminació del ser que jo sóc per a ell. Aquest ser no és el meu possible, no està sempre en qüestió en el sí de la meua llibertat: és, al contrari, el límit de la meua llibertat, la seva altra cosa. —en el cas de «Les Mouches» és el poble d'Argos qui s'oposa a Orestes—.

Els altres són els que em miren:

«Eguiste.- ... Mais c'est moi qui suis ma première victime! je ne me vous plus que comme ils me voient...» (p. 85).

Els amb la mirada em degraden i em converteixen en objecte, em cosifiquen. La vergonya o l'orgull em recelen la mirada del pròxim i situen el per-a-sí que és cosificat en l'extrem d'aquesta mirada. Apareix la vergonya quan hom reconeix que és un objecte que un altre mira i jutja. Només puc tenir vergonya de la meva llibertat, una llibertat que s'escapa per a convertir-se en un objecte donat.

Capto la mira de l'altre en el propi sí del meu acte, com a solidificació i alineació de les meves pròpies possibilitats. L'altre, com a mirada, no és sinó la transcendència transcendida. L'altre és el meu infern:

«Garcin.- ... l'enfer, c'est les Autres.» (Huis clos, p. 182).

Però l'home, en ser lliure —en aquest cas ho és Orestes—, porta damunt les seves espatlles tot el pes del món i és responsable de tots els altres i de sí mateix, en tant que manera de ser. Aleshores, l'home és responsable, té consciència de ser l'autor incontestable d'un esdeveniment o d'un objecte:

«Oreste.-... Il faut descendre, comprends-tu, descendre jusqu'à vous, vous êtes au fond d'un trou, tout au fond...» (p. 71).

La responsabilitat del per-a-sí és com un mar obert, és aquell per a qui hi ha món, i el per-a-sí en fer-se ha d'assumir qualsevol situació perquè té a veure amb el seu compromís:

«Oreste.- tout ton univers ne souffrira pas à me donner tort...» (p. 111).

L'home està condemnat a ser totalment responsable de sí mateix i del món. Car en el fons la nostra llibertat no és res més que la llibertat del pròxim, i aquí hi trobem la dimensió compromesa de la llibertat; ja que el pròxim, l'altre, ha-de-fer ser el meu ser-per-a-ell en tant que ell ha de ser el seu ser; així, cadascuna de les conductes lliures d'hom el

comprometen en un nou medi on la matèria mateixa del ser és la imprevisible llibertat de l'altre. Hom no existeix si no és compromès. Compromès amb els altres que trascendeixen la seva transcendència amb un arrelament al ser, al ser lliure.

Des del moment que hom està compromès té l'obligació de voler al mateix temps que la seva llibertat la dels altres; no puc prendre la meua llibertat com a fi, si no prenc la dels altres com a fi.

Així doncs, la llibertat és molt més gran del que podríem suposar, car compromet la Humanitat sencera.

Orestes és l'home compromès i responsable:

«Oreste.- ... Vos fautes et vos remords, vos angoisses nocturnes, le crime d'Egiste, tout est a moi, je prens tout sur moi. Ne craignez plus vos morts, ce sont mes morts. Et voyez: vos mouches fideles vous on quittés pour moi...» (p. 120)

SARTRE, J.P.; *Theâtre: les monches. Huis clos. Morts sans sépulture. La putain respectueuse*, Éditions Gallimard, París, 1947.

SARTRE, J.P.; *L'être et le Néant: Essai d'ontologie phénoménologique*, Éditions Gallimard, París, 1943.

SARTRE, J.P.; *El Ser y la Nada: Ensayo de ontología fenomenológica*, Alianza Editorial, Madrid, 1984.

SARTRE, J.P.; *L'existencialisme est un humanisme*. "Collection Pensées", Éditions Najel, París, 1960.

SARTRE, J.P.; *Fenomenologia i existencialisme*, Laia, Barcelona, 1982.

SARTRE, J.P.; *La Nansée*, Éditions Gallimard, París, 1964